

Het rapport Visman opgesteld door de commissie-Visman in 1941

Het Nederlandse optreden in Indonesië 1945-1949 Verantwoord en eerbaar Het Rapport Visman

Als Nederlander in het buitenland heeft het mij altijd verwonderd dat blijkbaar zoveel Nederlanders lijden aan een schuldcomplex ten aanzien van Indonesië.

Dit complex is zeker niet gebaseerd op feiten maar voornamelijk op onwetendheid van hoe Nederland-Indië zich ontwikkelde van 1902 tot 1942 en van de ware bedoelingen van de regering gedurende en na de oorlog. Deze bedoelingen zijn duidelijk uiteengezet in het Rapport Visman van 1941 en werden gesteund door de overgrote meerderheid van de Indonesische volkeren en groepen en was samengesteld door een commissie waarin de Nederlanders de minderheid vormden. De aanwezigheid van onze troepen in 1946-1949 was daarom niet gebaseerd op het veroveren of heroveren van een koloniaal gebied, maar voornamelijk om het mogelijk te maken, dat de vele bevolkingsgroepen in dit rijkdeel zich in vrijheid konden uitspreken over hun toekomst.

Ik geloof, dat het langzamerhand tijd wordt, dat het Nederlandse volk zich ontdoet van dit schuldcomplex en zich bewust wordt dat ons optreden volkomen eerbaar was en dat de redenen voor ons falen op een heel ander vlak liggen, namelijk dat het door Indonesiërs en Nederlanders in 1941 uitgewerkte plan van het Koninkrijk nieuwe stijl, niet in de smaak viel van enige van onze bondgenoten. Dezen hadden hun eigen ideeën over wat er gebeuren moest met Indonesië, waarbij de rol van Nederland zoveel mogelijk uitgeschakeld moest worden. In Australië vrijgegeven documenten geven hiervan een duidelijk beeld.

Het Rapport Visman

Als men het gebeuren in Indonesië in 1945-1949 wil begrijpen, moet men vele jaren teruggaan vóór 1942. Het afgaan op momentele indrukken zonder de achtergrond te weten of te begrijpen, is niet alleen gevaarlijk, maar kan een totaal verkeerd beeld geven.

Voor een goed begrip moet men, wat Nederlands-Indië aangaat, teruggaan tot het jaar 1901, toen het Nederlandse parlement aanvaardde, dat Nederland de morele plicht had Indië tot zelfbestuur te brengen.

In 1925 werd het Nederlandse Koninkrijk omgezet in vier delen (Nederland, Indië, West-Indië en Suriname) en was Indië geen kolonie meer.

Vanaf 1901 droeg Nederland de grote verantwoordelijkheid om het Indonesische volk in al zijn grote verscheidenheid in cultuur, godsdienst, ontwikkeling en ambities, op

weg naar zelfstandigheid te leiden zonder dat bepaalde groepen de overhand zouden krijgen en andere kleinere of minder ontwikkelde groepen zouden overheersen (zoals nu gebeurt).

Er kwam een parlement (Volksraad) waar een deel van de leden gekozen werd en een minderheid aangewezen. De laatsten brachten een balans voor de vele Indonesiërs die door hun ontwikkeling en adat niet een directe stem konden hebben. De gekozen leden hebben nooit bezwaar gehad tegen deze regeling, omdat zij zich wel bewust waren dat door traditie en eeuwenoude gebruiken, rechtstreekse vertegenwoordiging soms onmogelijk was. Ook dit geldt nog steeds in Indonesië.

Langzaam maar zeker werden meer Indonesiërs betrokken bij het landsbestuur en sommigen bereikten belangrijke posities, zoals bij de Volkenbond, de voorloper van de VN, bij de Raad van Indië en de rechterlijke macht. Het was echter een vrij langzaam proces, totdat in 1940 Nederland door Duitsland bezet werd en Indië praktisch op zichzelf stond.

In dat jaar werd de *Commissie Visman* ingesteld, die na moest gaan welke wensen er leefden in Indonesië met betrekking tot toekomstige politieke verhoudingen in het land zelf en ten aanzien van Nederland. De commissie bestond uit 3 Nederlanders, 3 Indonesiërs en één Chinees.

Het rapport bestond uit twee delen met een totaal van 519 bladzijden. Het werd gepubliceerd op 9 december 1941, twee dagen nadat de oorlog met Japan begon. Het is waarschijnlijk het meest uitgebreide en alles bestrijkende rapport dat ooit verschenen is over de wensen van de verschillende bevolkingsgroepen in Indonesië.

Alle politieke groeperingen, inclusief de meest extreem linkse, godsdienstige groepen van alle gebieden in de archipel, verschillende etnische groepen zoals de Chinezen en Arabieren deden mee en gaven hun kijk op de toekomst, hun verlangens en aspiraties. In totaal werden 147 groepen gehoord, welke „hearings” nauwkeurig uiteengezet zijn in het rapport. Het merkwaardige was dat niet één groep de band met Nederland wilde verbreken. De meerderheid wilde deze band zelfs aanhalen, zoals later uiteengezet zal worden. In het eerste deel gaat het rapport na wat er in Indië gebeurde en bereikt was vanaf 1901 tot 1941. Het belangrijkste punt was dat in deze veertig jaar Indië onder Nederlands bestuur, op kleine uitzonderingen na, in vrede geleefd had en zich daardoor op enorme schaal had kunnen ontwikkelen.

Er werd een vergelijking gemaakt met andere landen en de bijna einde-

loze reeks oorlogen, opstanden, hongersnoden, enz., waar Engeland, Duitsland, Japan, Rusland en andere bij betrokken waren, met de vreselijke verliezen in mensenlevens en ellende, die ze veroorzaakten.

Maar Nederlands-Indië leefde in vrede

Wat werd er bereikt in Indië in die periode?

De produktie van landbouwprodukten door de Indische boeren steeg zoveel, dat de export van die produkten groter werd dan die van de plantages (koffie, kinine, rubber, enz.). Deze exportproduktie van de buitengewesten steeg vlugger dan die van Java, terwijl de voedselproduktie zo vermeerderde, dat in 1941 geen rijst meer ingevoerd hoefde te worden en dat belangrijke andere voedselprodukten uitgevoerd konden worden. (De bevolking was toen 66 miljoen in totaal.)

Door de hele archipel werden proefstations opgezet om de boeren bij te staan hun produktie te verbeteren door nieuwe of verbeterde gewassen. Het voedselpakket voor de Indonesiër ging in deze jaren 80 kg per hoofd omhoog, niettegenstaande de enorme bevolkingsaanwas. Het was het hoogste van alle Zuidoost Aziatische landen.

Indonesië werd in die jaren een economische reus op het gebied van export: 91% van de wereldproduktie van kinine, 86% van peper, 72% van kapok, 33% van rubber, 33% van agave, 27% van kokosprodukten, 24% van palmolie, 19% van thee, 11% van suiker, 4% van koffie, 17% van tin, 5-6% van bauxiet en 2,8% van olie.

Het was het exportinkomen van Indonesië, dat het mogelijk maakte om het onderwijs en medische en andere sociale voorzieningen enorm omhoog te voeren, inclusief wegen- en bruggenbouw, irrigatie, kleine industrieën, enz. Tienduizenden dorpsscholen werden opgericht, naast vele meer uitgebreide lagere en middelbare scholen. Er kwam een medische hogeschool, technische scholen, scholen voor bestuursambtenaren en een volledige universiteit op Nederlands niveau. Het verbeterde onderwijs bracht een nieuwe generatie voort, die natuurlijk meer zeggenschap wilde hebben in het bestuur van het land. Zij oefende over het algemeen een positieve invloed uit en hoewel de emancipatie misschien vlugger had kunnen gaan, behoorden de meesten niet tot de radicale linkse beweging.

In het tweede deel van het rapport gaat de commissie dieper in op de wensen van de verschillende groepen.

De algemene wens was, ook bij de Nederlanders, dat discriminatie zo spoedig mogelijk zou worden opgeheven, vooral op sociaal gebied, bij-

voorbeeld bij het lid worden van sportverenigingen en clubs. Aan de andere kant werd door de Indonesiërs erkend, dat totale eenheid van rechten niet mogelijk was, omdat daardoor het adatrecht in het gedrang zou komen en bepaalde bescherming van de bevolking zou komen te vervallen (bijvoorbeeld blanken en vreemde oosterlingen konden geen land bezitten, hetgeen nog zo is). Sommigen waren van mening dat de Europeanen soms te formeel waren in hun omgang, hoewel er een grote wederzijdse waardering bestond. Door andere groepen werd naar voren gebracht, dat het misschien nodig zou zijn een minder efficiënte ambtenarij te aanvaarden met meer Indonesiërs, omdat deze laatsten door praktijk zouden moeten leren.

Het rapport behandelt ook de rechtstreekse verhoudingen tot Indonesië zelf en na alle wensen van de deelnemers te hebben overwogen komt het tot de volgende consensus.

De grote meerderheid van de verschillende Indonesische groepen wil samenwerken in een verband, maar wil tevens haar eigen identiteit en tradities handhaven. Het is daarom wenselijk, dat Indonesië een statenbond wordt en niet een eenheidsstaat, waar de meest talrijke groep (Java) de andere zou kunnen overheersen. Tevens zouden in een statenbond de regionale belangen het best behartigd kunnen worden en zou de plaatselijke economie met meer energie bevorderd worden.

Wat betreft de verhouding met Nederland, was er niet één groep, die de band totaal wilde verbreken. De meerderheid wilde zelfs een zeer nauwe betrekking in de vorm van een soort federatie (Koninkrijk nieuwe stijl).

Er zou een rijksraad (parlement) komen, waarin Indonesische, Nederlandse en Westindische leden zitting zouden hebben.) Tevens zou er een rijksregering komen, die zich bezig zou houden met rijkszaken, zoals de economie, scheepvaart, luchtvaart, defensie, buitenlandse zaken, enz. De eerste stap in deze richting werd al genomen in 1942, toen twee Indonesiërs als minister benoemd werden in de Nederlandse regering in Londen.

Buiten de commissie werden plannen gemaakt voor industrialisering van Indonesië, die onder andere inhielden een grote scheepswerf te Soerabaja, een vliegtuigindustrie in Bandung, een wapenindustrie, auto-assemblageplants, uitbreiding van de haven van Tjilatjap, een nikkelmijn in Celebes, enz.

De combinatie van Nederland met zijn grote ervaring op financieel,

handels- en industrieel gebied, met zijn grote koopvaardijvloot en een industrialiserend Indonesië met zijn enorme export van tropische producten zou een economische wereldmacht geworden zijn. De naoorlogse „shipbuilding boom” die Japan, Korea en Singapore op hun benen hielp, had in Indonesië kunnen zijn.

Het is daarom misschien niet te verwonderen, dat het voorgenomen Koninkrijk nieuwe stijl niet naar de zin was van enkele bondgenoten, waaronder helaas ook Australië en zo ook Groot-Brittannië; het zou economisch te machtig worden. Om de gebeurtenissen in Indonesië te begrijpen, moet men dus steeds het *Rapport Visman* voor ogen houden. Het was de basis waar de Nederlandse regering op reageerde van 1945 tot 1948.

Toen Japan zich overgaf in augustus 1945 was het plan van de regering om aan de wensen van Indonesië, zoals samengevat in het rapport, uitvoering te geven en om zo spoedig mogelijk een rijksconferentie te beleggen om de toekomst van Indië en Nederland te bespreken. Om dit te bereiken was het echter nodig eerst orde en rust terug te brengen en de economie weer op gang te krijgen, zodat de bevolking zich kon herstellen van de vreselijke gevolgen van de Japanse bezetting en zich in vrijheid kon uitspreken, zonder intimidatie. De kans dit laatste te volbrengen is ons en het Indonesische volk echter stelselmatig ontnomen door de Britten gedurende 1945–1946 en zelfs daarna.

Uit vrijgegeven Australische staatsstukken blijkt dat al in 1942 de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Evatt, het oog had op bepaalde delen van Indonesië en ook op zijn oliebronnen.¹⁾ De oud-Labour-minister Clive Cameron gaf als zijn mening te kennen, dat de latere governor general Kerr gedurende de oorlog betrokken was bij een geheim plan van de Britse Secret Service MI6, om Borneo na de oorlog aan Australië te geven.²⁾ Andere bronnen geven aan, dat Engeland het oog had op Sumatra, Banka en Billiton. Als doekje voor het bloeden zou Nederland nog een zekere zeggenschap hebben in een soort condominium onder de United Nations.⁴⁾

Uit het boek van prof. W. Macmahon Hall „The Intermittent Diplomat”, blijkt zeer duidelijk dat de Engelsen en Australiërs in 1945–1946 de Nederlandse aanwezigheid in Indonesië als een „nuisance” beschouwden en ons en onze ideeën en plannen met opzet negeerden of verdacht maakten. Zij trokken zich niets aan van de wensen van de Indonesische volken zoals ze die uitgesproken hadden in het *Rapport Visman*. Als men in dit boek leest over het Britse optreden in 1945–1946 denkt men onwillekeurig aan het gezegde:

„Bij ons, over ons, zonder ons.”

Het was de Amerikaanse generaal MacArthur die ons min of meer op de hoogte hield van de plannen van Australië en Groot-Brittannië en ons waarschuwde. Hij was buitengewoon argwanend wat betreft de Britse voornemens. Hij had het plan enige divisies beschikbaar te hebben voor de bevrijding van Indonesië, oorspronkelijk dacht hij zelfs dit te kunnen doen voordat Japan gevallen was.³⁾ Het was dan ook tegen zijn advies dat op het allerlaatste ogenblik in 1945 de plannen veranderd werden op Engels aandringen, zodat Indonesië niet door de Amerikanen, maar door de Engelsen bezet zou worden. MacArthur noemde het „the greatest mistake”!

Zijn opmerking hierover tegen admiraal King nadat het in juli 1944 door Churchill opgebracht was tijdens een conferentie met president Roosevelt is veelzeggend, namelijk dat hoewel de ware Britse bedoelingen onbekend waren, de ervaring geleerd had dat, indien de Britten gezag zouden krijgen over Nederlands-Indië, het moeilijk zou zijn „to pry them loose”.⁵⁾

Toen Engeland in 1945 delen van Java bezet had bleek al spoedig, dat hun plan om stukken van Indonesië over te nemen niet door kon gaan. Sukarno wilde noch met de Engelsen, noch met de Nederlanders iets te maken hebben. Toen in september of oktober 1945 een Engelse journalist tijdens een interview met Sukarno een balletje opgooide of hij misschien bij het Britse Gemenebest wilde komen, werd dit zonder meer afgewezen (*Handelsblad*). Als second best moest toen voorkomen worden dat het Koninkrijk nieuwe stijl doorgang zou vinden en moest bewerkstelligd worden, dat Nederland zijn positie in het Verre Oosten zou verliezen.

Het is hoogstwaarschijnlijk daarom dat de Nederlandse troepen en de uitstekend geoefende en uitgeruste mariniersbrigade niet op Java mochten landen en naar Malakka werden gestuurd. Het gaf dr. Sukarno tijd om zijn positie te consolideren en enige internationale erkenning te krijgen en om de Nederlandse positie te verzwakken. Toen eindelijk eind 1946 de Nederlandse troepen overnamen op Java en Sumatra bleek aldaar, dat de bevolking hen veelal meer als bevrijders dan als vijanden beschouwde. In de buitengewesten waren praktisch geen moeilijkheden ondervonden en werd met de volle medewerking van de bevolking een begin gemaakt aan de economische opbouw.

Intussen hadden talrijke conferenties plaatsgehad met dr. Sukarno en zijn medestanders (veelal op aandringen van de Engelsen). Zij eisten echter, dat zij zouden spreken voor geheel Indonesië. Dit was niet acceptabel voor Nederland omdat de republiek voornamelijk gebaseerd was op Java en dus niet kon spreken voor andere gewesten. Tevens stond

in het geheel niet vast dat zij de meerderheid van de bevolking achter zich had op Java zelf. Het *Rapport Visman* had duidelijk aangetoond, dat de buitengewesten inclusief West-Java grote zelfstandigheid wensten en niet onder Javaanse dominantie wilden staan. Het was daarom vanwege de onmogelijkheid om tot een realistische en redelijke oplossing te komen met dr. Sukarno en het constante verbreken van afspraken en wapenstilstanden, dat de Eerste Politieke Actie plaatsvond in 1947 om orde, rust en welvaart te herstellen. De actie zelf was succesvol, maar onder buitenlandse druk werd zij vroegtijdig gestopt, met alle ellendige gevolgen van dien. Hiermee werd tevens bereikt, dat de voorgenomen Ronde Tafel Conferentie en het Koninkrijk nieuwe stijl weer op de lange baan geschoven moesten worden.

Intussen werd begonnen delen van het *Rapport Visman* tot uitvoering te brengen. Met de medewerking van het grootste deel van de bevolking werden deelstaten gevormd, in West-Java, Celebes, de grote Oost, Kleine Sunda-eilanden en nog enige. Ze hadden allemaal hun eigen regering en eigen parlement (raden). Gedurende hun korte bestaan hebben zij alle goed werk gedaan met de opbouw van hun economie en welvaart.

Door het vroegtijdig stoppen van de Politieke Actie was de republiek van dr. Sukarno echter blijven bestaan en kon zij zich verder consolideren en bewapenen. Zij wist zich tevens gesteund door Engeland, de VS en de UN. De demarcatielijn tussen de republiek en het Nederlandse gebied bracht eindeloze conflicten en kostte veel levens. De wreedheden begaan door de republikeinen op de krijgsgevangenen (en hun eigen mensen) zoals beschreven in de literatuur, leidden ertoe dat onze troepen retaliëerden met wreedheden van onze kant. Niet te verdedigen, maar wel te begrijpen. Helaas komt dat voor in elk gewapend conflict.

Het moet echter met stelligheid naar voren worden gebracht dat de republiek in 1947–1949 in genen dele het Indonesische volk als geheel vertegenwoordigde. Onze troepen waren in feite op Java om de vele bevolkingsgroepen van Indonesië een kans te geven op politieke en economische zelfstandigheid en om zelf te bepalen hoe zij wilden leven. Onze soldaten beschermde die volken tegen de overheersing van Java (die er nu inderdaad is). Misschien hebben velen van hen dat nooit beseft, maar dat was in feite wat zij daar trachtten te doen.

In een overigens zeer kritisch artikel in Het *Haarlems Dagblad* van november 1992, beschrijft een oud-soldaat, de heer Frisart, hoe via zijn post aan de demarcatielijn vele Indonesiërs wegluchtten uit de republiek naar door Nederland bevrijd gebied. Dat moet toch wel iets zeg-

gen, namelijk dat de gewone Indonesiërs blijkbaar meer vertrouwen hadden in de Nederlanders dan in hun eigen mensen. Dat gevoel van vertrouwen was onder meer opgewekt door het gedrag van de Nederlandse en KNIL-soldaten en daar kunnen wij als Nederlanders met recht trots op zijn.

Op de Ronde Tafel Conferentie in Den Haag in 1949 werd door alle partijen besloten dat Indië de *Verenigde Staten van Indonesië* zou worden. Dit was geheel in lijn met het *Rapport Visman*. Dr. Sukarno schond deze overeenkomst bijna voordat de inkt droog was en overmeesterde de deelstaten met militair geweld. *Niet één staat* is vrijwillig in de unitaire republiek opgegaan. Er zijn nooit verkiezingen of referenda gehouden om de ware wil van de verschillende volkeren te peilen. Voor jaren hebben groepen in Indonesië voor hun vrijheid gevochten; tevergeefs echter, omdat niemand, noch de UN, noch de VS, blijkbaar enige waarde hechtte aan de veelgeprezen begrippen van zelfbeschikking en democratie.

Het is daarom bepaald niet nodig voor sommige Nederlanders om zichzelf en de Nederlandse bedoelingen te verguizen en verdacht te maken. De waarheid van onze bedoelingen is het tegenovergestelde van wat deze lieden voorgeven. Het waren wij, de Nederlanders die stonden voor vrijheid en het zelfbeschikkingsrecht van de Indonesische volkeren en niemand anders. De achtergrond staat allemaal te lezen in het *Rapport Visman*.

P.R. Boele van Hensbroek

Noten

- 1) Extract IPR Conference January 1945. Australian Archives A 1838 403/2/1/1. „This (Indonesian) representative pointed out that the composition of the Peoples Council (Rijksraad) had changed from a majority of Dutch to a majority of Indonesians.”
- 2) a: Dept. of Foreign Affairs; Current Notes on International Affairs, 66 (June 1943) p. 211–215.
b: Herbert V. Evatt, „The Foreign Policy of Australia” speeches.
c: George, op. cit. P17.
d: J. Ford, „Duping the Dutch”.
- 3) J. Lunn, „The Kerr Testimony”, The Australian 30/1/1988.
- 4) Prof. W. Macmahon Hall, „The Intermittent Diplomat”. Head British C/W mission to Japan: Australian Representative in Indonesia 1945.
- 5) Adm. C.E.L. Helfrich, „Memoirs” part II page 188.
- 6) Adm. Leahy, USN. „I was there”, page 251–252.

Naschrift redactie

Na enige aarzeling heeft de redactie besloten het door P.R. Boele van Hensbroek ingezonden artikel, zij het in afwijkende vorm, in het *Marineblad* te plaatsen. Het verlies van Nederlands-Indië is een van de

grootste trauma's in onze geschiedenis en zal dat naar alle waarschijnlijkheid nog vele jaren blijven. Veel van de door Boele van Hensbroek neergezette gedachten doen recht aan de gevoelens van een hele generatie en al distantieert de redactie zich op een aantal punten van de inhoud, zij ziet het Marineblad ook graag als een platform voor discussie of polemieken. Koloniale politiek kan zowel bij de oudere als jongere generatie gevoelens oproepen. Het onderwerp lijkt met zoveel „failed states” in de wereld na een periode van dekolonisatie zelfs een tweede jeugd door te maken.

Het voornaamste bezwaar dat tegen het artikel van Boele van Hensbroek kan worden ingebracht is het beperkte en selectieve gebruik van bronnen. Daarenboven is het sterk Neerlandocentrisch van karakter. Als men het gebeuren in Indonesië in 1945-1949 wil begrijpen, moet men niet, zoals Boele van Hensbroek stelt, teruggaan naar de jaren vóór 1942, maar naar de Japanse bezetting en het uitroepen van de republiek Indonesië. Een relatie tussen het Rapport Visman en de naoorlogse gebeurtenissen is niet te leggen. Dat het Koninkrijk der Nederlanden volgens art. 1 van de Grondwet het grondgebied van Nederlands-Indië omvatte, betekende niet dat het geen kolonie meer was. De Indonesiërs bleven het wel zo voelen, en het Haagse bestuursapparaat bleef (tot 1948) Ministerie van Koloniën heten.

Veeleer dan het Rapport Visman vallen de regeringsverklaring van 27 januari 1942 en de radiorede van H.M. Koningin Wilhelmina van 7 december 1942 als beginpunt van nieuwe verhoudingen te nemen. Na de bevrijding zou een rijksconferentie bijeen worden geroepen om te overleggen over een aanpassing van het Koninkrijk aan de veranderende omstandigheden. Het Rapport Visman is niet meer geweest dan het verzamelen van gegevens ten dienste van de voorbereidingen van de gedachte rijksconferentie. De Japanse inval zette alle voorbereidingen op sterk water, totdat „een ieder zijn overtuiging weer vrijuit zal kunnen spreken”. Dat betekende nog geen basis voor de acties van de Nederlandse regering in de periode van 1945 tot 1948 zoals Boele van Hensbroek stelt.

De 7-decemberrede was bedoeld om het bezette Indonesië een perspectief te bieden, maar bleef in het oorlogsgedruis onopgemerkt. Diezelfde radiorede was echter nog meer bedoeld om de Amerikaanse publieke opinie te kunnen appeaseren en naoorlogse belangen veilig te stellen in een omgeving die sterk afwijzend stond tegenover een herstel van oude koloniale verhoudingen. Dat was ook de reden dat de Nederlandse regering op het Engelse paard wedde in hulp bij herstel van de oude verhoudingen. De Britten zaten wat dat betreft immers in het-

zelfde schuitje. De marineleiding neigde in dezelfde richting. Iemand als Van Mook speelde liever de Amerikaanse kaart, omdat van die zijde de meeste materiële hulp viel te verwachten bij het herstel van de oorlogsschade. MacArthur mocht dan wel plannen gemaakt hebben voor een bezetting van Indië, maar hij maakte de dienst niet uit. De Combined Chiefs of Staff te Washington gaven voortzetting van de opmars richting Japan hogere prioriteit.

Dat door de plotselinge en voor alle betrokkenen als volslagen verrassing komende wijziging van de theatergrenzen ineens geheel Indië in Brits bevelsgebied kwam te liggen, was voor de Amerikaanse regering een welkome verlossing van een koloniaal probleem en de Nederlandse regering niet geheel onwelgevallig. Nederland was bij dat alles inderdaad niet gehoord. Na de Japanse verovering van Indië kon Nederland op geen enkel gebied, politiek, economisch en militair, nog een vuist maken. Het beheer over de koopvaardij als enige factor van werkelijke betekenis was uit handen gegeven. Het betekende aan het einde van de oorlog het bengelen onder aan een Brits prioriteitenlijstje, terwijl in het ontstane vacuüm Japanners en nationalistische Indonesiërs gemene zaak maakten. Nationale belangen wogen zwaarder, irritant in Nederlandse ogen, maar in het internationale verkeer een realiteit. Nederland stond in augustus 1945 zelf met lege handen. Met veertien losse en onervaren compagnieën viel geen militaire oplossing te bewerkstelligen. Ook niet wanneer latere troepentransporten in Indië voet aan wal hadden kunnen zetten in plaats van op Malakka de loop der gebeurtenissen te moeten afwachten.

Van Mook en zijn adviseurs geloofden niet in een militaire oplossing en herstel van het koloniale gezag. Beter was het aan te sturen op een geleidelijke dekolonisatie en de eigen belangen veilig te stellen. De Nederlandse regering was, mede wegens binnenlandse partijpolitieke redenen, nog lang niet zover. Ook Nederlandse militaire analyses voor een bezetting van Java en Sumatra gaven eind 1945 aan dat veel meer militairen nodig waren dan aanvankelijk gedacht. Admiraal Helfrich, die meende dat 90% van de bevolking op Nederlandse hand was, dacht toch nog 75.000 man nodig te hebben. Generaal Schilling meende, gelet op de ervaringen tot dan en het hoge moreel dat de Indonesische strijders lieten zien, dat herovering van Nederlands-Indië de krachten van Nederland te boven ging. De wat toen heetten „ongeregelde benden” konden niet met summier opgeleide en uiterguste troepen worden aangepakt. Volgens Schilling waren drie jaar lang vijf divisies (drie voor Java en twee voor Sumatra) nodig. Generaal Spoor dacht dat zo'n 21.000 man, ongetraind, vol-

doende was voor de zuivering van Java.¹⁾ De optimistische Spoor werd legercommandant en niet de pessimistische Schilling. De drie divisies die Spoor later op Java ter beschikking stonden waren onvoldoende.

De door Boele van Hensbroek geponeerde stelling dat „hoogstwaarschijnlijk” de Nederlandse troepen en de wel geoefende en goed uitgeruste mariniersbrigade naar Malakka werden gestuurd om te bewerkstelligen dat Nederland zijn positie in het Verre Oosten zou verliezen, moet naar het rijk der fabelen worden verwezen. Ten aanzien van de mariniersbrigade kan daaraan worden toegevoegd dat Mountbatten zelfs in Londen had aangedrongen op hun toelating. De Britse minister-president C.R. Attlee wees echter (uit angst voor een opnieuw opblazen van de gevechten bij Soerabaja en binding van de Britse strijdkrachten) een plan voor de landing bij Soerabaja af. Voor een landing in West-Java gaf hij wel toestemming. Slechts één bataljon landde er. Helfrich dwarsboomde de landing van de overige eenheden, omdat hij liever de brigade intact hield voor de door hem gedachte rol in Soerabaja.²⁾

Naar het rijk der fabelen dient ook te worden verwezen de stelling dat de Britten Nederland „stelselmatig” de kans hebben ontnomen rust en orde te brengen. Waarom werkten de Britten dan mee aan de opleiding van Nederlandse troepen en de overdracht van voorraden in het besef dat die voor Indië zouden worden ingezet? De Britten hebben zich aan gemaakte afspraken gehouden. Zij wilden politiek niet meer en konden militair ook niet meer. Op een later moment was het eerder de Nederlandse regering die de Britten aan de lijn had dan omgekeerd. De Britten zijn zeer tegen hun zin in langer gebleven om Nederland in de gelegenheid te stellen een militaire macht op te bouwen.

Niet uit het oog mag worden verloren dat de opgedragen prioriteiten behelsden vanuit enkele bruggehoofden ontwapening van de Japanse strijdkrachten, bevrijding van krijgsgevangenen en geïnterneerden en dat pas daarna de overdracht van het gezag aan Nederland op het lijstje stond. Niet onbegrijpelijk speelde voor Nederland vooral dat laatste. Daarbij was het onverteerbaar dat de schaarse Nederlandse troepen dan ook nog eens op Malakka betere dagen dienden af te wachten. Een botsing van Britse en Nederlandse visies lag daaraan ten grondslag. De kracht van de Indonesische revolutie werd door beide partijen anders ingeschat. Voor zover dat voor de Britten al niet van begin af aan duidelijk was, was in de bloedige slag om Soerabaja leergeld betaald. Militaire middelen schoten te kort om de republiek langs die weg te ontmantelen. Een politieke oplossing was nodig. Bovendien begrepen de Britten niet waarom Ne-

derland niet, zoals zij ten aanzien van India hadden gedaan, tot een grootmoedige toezegging voor onafhankelijkheid kon komen. Dat een enkele Australiër of Engelsman wel eens een begerig oog liet vallen op delen van de rijke archipel betekende nog niet dat dit daarmee regeringsbeleid was. De Washingtonse Combined Chiefs of Staff legden de relatie tussen Borneo en Australië. De Nederlandse soevereiniteit is altijd erkend.

Dat alles neemt niet weg dat Nederlandse militairen stonden te popelen om in Indië aan de slag te gaan en niet begrepen waarom zij, nu er zoveel haast was geboden met hun diensten, in Malakka op de plaats rust werden gezet. De verontwaardiging daarover is alleszins begrijpelijk.

De Nederlanders zagen hun tijdelijke afwezigheid in Indië als een „mission interrupted” en wilden niets liever dan de oude vooroorlogse draad weer oppakken. Dat was echter een „mission impossible”. De Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 noemde het gebrek aan inzicht in de politieke en militaire ontwikkelingen op Java onder de Japanse bezetting als eerste factor voor de later ontstane situatie. Als vergoelijking kan worden aangevoerd dat Nederland als eerste te maken kreeg met een naoorlogse dekolonisatiegolf waarvan de betekenis pas later duidelijk werd, evenals een Verenigde Naties die zichzelf wilden bewijzen.

Dat de Eerste Politie Actie plaatsvond om orde, rust en welvaart te herstellen zijn prachtige politieke argumenten en vanuit Nederlands perspectief niet onjuist. De harde werkelijkheid was dat de Nederlandse staatskas de troepen niet langer kon onderhouden. De „Operatie Product” diende weer voor deviezen te zorgen en en passant kon Djokja met de schoorvoetende instemming van de Nederlandse regering in een halfslachtige operatie mores worden geleerd. Het was Spoor die vreesde over onvoldoende middelen te beschikken en daardoor niet de opmars naar Djokja durfde in te zetten. Toen de operaties voorspoediger verliepen dan gedacht, bewoog hij hemel en aarde om alsnog naar Djokja op te kunnen marcheren. De Nederlandse regering gaf echter geen krimp. Toen bij de Tweede Politie Actie toch Djokja mocht worden genomen werd de haard van het verzet niet gedoofd, zoals Spoor had gedacht. Militair gezien was de republiek op dat moment beter voorbereid op een guerrilla. Nederland wist slechts de controle over de steden en verbindingswegen te bevechten. Internationale waarnemers droegen de overtuiging uit dat Nederland over onvoldoende militaire middelen beschikte de strijd definitief in zijn voordeel te doen beslissen. De daaropvolgende uitputtingsslag kon Nederland niet winnen, ook al kon

iedere reguliere slag in het voordeel worden beslecht. Ook een Derde Politie Actie, die even op de agenda stond, had daar niets aan kunnen veranderen. Bovendien had Nederland zich onvoldoende rekenschap gegeven van de gevolgen van de gevangenneming van Sukarno. De republikeinse leiders wisten er politieke munt uit te slaan. Het neerslaan van de communistische rebellie te Madioen had de republiek het nodige politieke krediet in de internationale gemeenschap verschaft en Nederland een wapen uit handen geslagen.

Het Rapport Visman was toen al lang geen spoorboekje voor de toekomst meer. Dat geen dissidente geluiden over de toekomst van een band met Nederland zijn opgetekend, mag dan waar zijn, deze medaille heeft ook een keerzijde. De commissie verkreeg haar gegevens door het houden van hoorzittingen. Wie over die band uitgesproken anders dacht, kon ter internering naar Boven-Digoel – een kamp dat tot in de oorlogsjaren functioneerde – afmarcheren om zo zeker te stellen dat al te nationalistische geluiden verstomden. De efficiënte Politieke Inlichtingendienst ontging weinig.

Dat Nederland eens de band met Indië diende los te laten, drong steeds meer door. Een perspectief op zelfstandigheid en een plan of een tijdspad daarvoor uitstippelen was iets anders. Er was steeds wel weer een argument om te stellen dat het karwei nog niet was afgemaakt. Eens te meer was dat het geval na afloop van de Tweede Wereldoorlog.

Bovendien meenden velen, indachtig het oude „Indië verloren, rampspoed geboren“, dat de economische terugslag voor Nederland te groot zou zijn. De Nederlanders konden zich maar moeilijk uit Indonesië wegdenken. Beheer en ontwikkeling van Indonesië was een zaak van Nederlanders. Zij verrichtten het onderzoek, stelden de diagnose en bevalen de therapie aan. De kolonie was met de inheemse bevolking niet subject maar object, niet medespeler maar speelveld.³⁾ Daar kan overigens aan worden toegevoegd dat dit alles met de beste bedoelingen geschiedde.

Nederland maakte indertijd zelf van Indonesië een eenheidsstaat. Dat na de oorlog een andere weg werd ingeslagen, was ingegeven door een verdeel-en-heerspolitiek en pogingen om de republiek te isoleren. De vijftien deelstaten die Nederland in rap tempo in de veroverde gebieden opzette, waren – behoudens wellicht Oostindonesië – niet levensvatbaar en gedoemd ten onder te gaan. Van representativiteit bij de oprichting van deze deelstaten was geen sprake. Deze politiek had weinig van doen met het ten uitvoer leggen van het Rapport Visman. Het rapport kreeg nimmer een parlementaire behandeling en kan niet als beleidsdocument worden aangemerkt. De Verenigde Staten van Indonesië waren een Nederlands bedenksel met opportunistische trekjes.

Van veel oprechtheid gaf de Nederlandse opstelling jegens de republiek ook niet altijd blijk. De „aan-

kleding“ van het akkoord van Linggadjati door de Tweede Kamer droeg niet bij tot een goede verstandhouding. Enkele politieke eisen – niet die ten aanzien van de bestandsschendingen – die Nederland aan de vooravond van de Tweede Politie Actie stelde, waren zo hoog opgeschroefd dat inbinding van de republiek wel erg veel was gevraagd. Dat Nederland zijn toezegging bij de Ronde Tafel Conferentie om binnen een jaar overeenkomst te bereiken over de status van Nieuw-Guinea niet nakwam, was niet bevorderlijk voor de levensvatbaarheid van een unie. De Nederlandse bemoeienis met de Westerling-affaire deed de zaak evenmin goed.

Dat Nederlandse troepen vaak als bevrijders werden binnengehaald is zeker waar. De voedselsituatie in de republikeinse gebieden was slecht. De komst van de Nederlandse troepen bracht hulp en medische verzorging. Maar ook de blokkade van de republiek droeg aan slechte levensomstandigheden bij. Daarbij herbergde de republiek nog eens zes miljoen vluchtelingen.

Het bovenstaande is niet bedoeld als apologie voor de republiek. Dat degenen die indertijd in volle omvang met de strijd tegen die republiek werden geconfronteerd, moeilijk langs analytische en afstandelijke weg de gebeurtenissen van toen kunnen analyseren, is begrijpelijk. Zo de Nederlandse politiek al duidelijk en consistent was, de voorlichting aan militairen schoot gedurende de hele periode die het Neder-

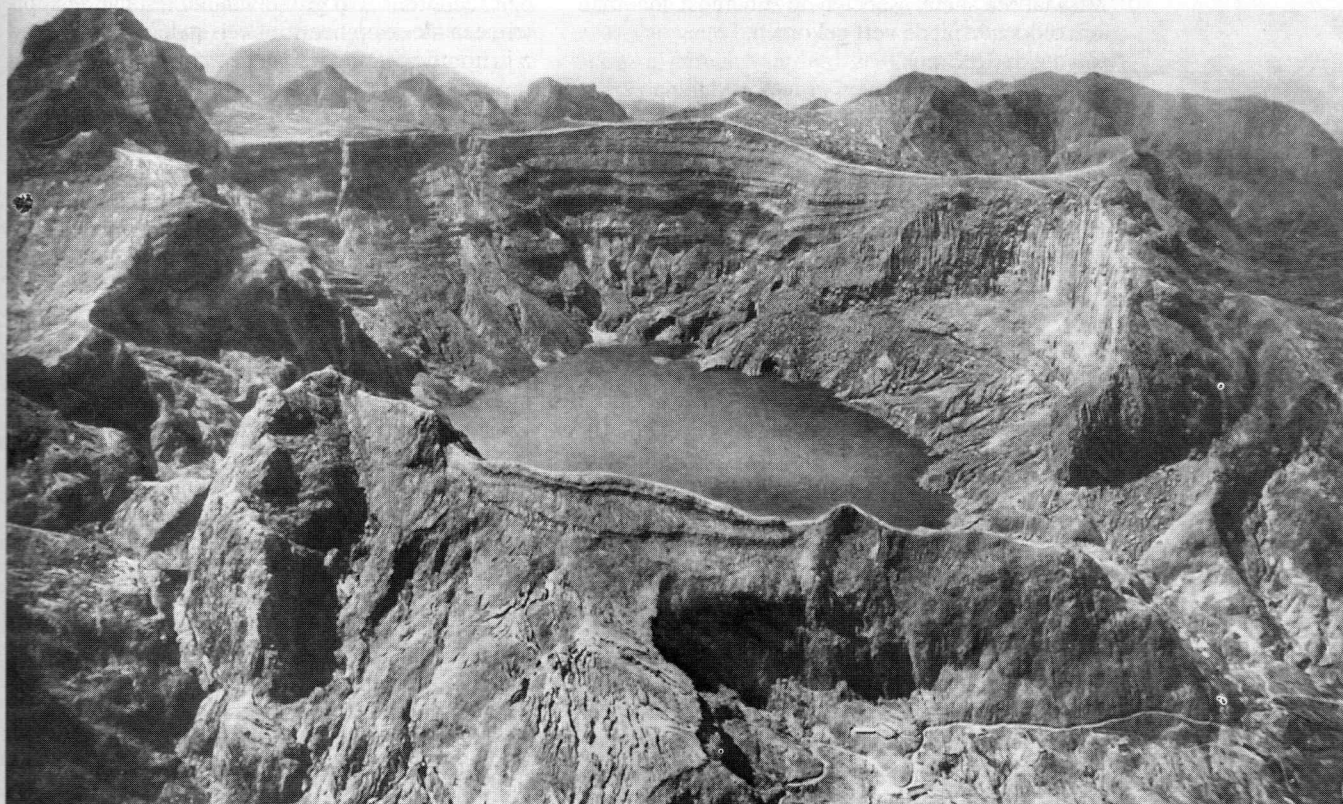
lands-Indonesische conflict duurde, te kort. De Nederlandse rol in Indonesië moet zeker niet verguisd worden. „Daar werd iets groots verricht“ is in de kern waar. Nederland kan best trots zijn op wat het in Nederlands-Indië tot stand heeft gebracht. Een schuldcomplex als Boele van Hensbroek bevroedt, is onnodig. Het spreekwoordelijke „scheiden doet lijden“ doet opgeld. Eufemismen als „politie Actie“, „kwaadwilligen“ en „benden“ hebben niet kunnen verhullen dat er een bloedige guerrilla is gevoerd. Dat zich daarbij excessen hebben voorgedaan is langs sociaal-psychologische weg verklaarbaar, al is iedere schending van de mensenrechten er een te veel. De politieke dialoog is altijd gebleven. Tot een blijvende haat tussen de volkeren heeft het Nederlands-Indonesische conflict niet geleid. Dekolonisatie als proces is pas later in volle omvang begrijpelijk geworden.

D.C.L. Schoonoord

Noten

- 1) P.M.H. Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen, Het Nederlands strategisch-militair beleid in Indonesië, 1945-1950*, Den Haag, 1991, p. 46 ff.
- 2) D.C.L. Schoonoord, *De mariniersbrigade 1943-1949: Wording en inzet in Indonesië*, Den Haag, 1988, p. 74-84.
- 3) J.J.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*, Amsterdam, 1994, p. 90-91.

Kratermeer Keloet, Kediri. Foto: KNIL, luchtvaartafdeling.

Ingezonden mededelingen

Nogmaals een reactie op artikel „De strijd in Nederlands-Indië 1941-1942” van P.R. Boele van Hensbroek, Marineblad jrg. 105, nr. 9 en de reactie daarop van H.J.E. van der Kop, Marineblad jrg. 106, nr. 1

Het zeer interessante en belangwekkende artikel werpt een verhelderend licht op de gang van zaken tijdens de strijd in de archipel. Het beoogt aan te tonen, dat door een verkeerde inzet van de eenheden van de KM en de luchtsrijdkrachten door de Britse en Amerikaanse bevelhebbers, Nederlands-Indië sneller onder de voet werd gelopen, dan zou zijn gebeurd als wij het heft in eigen handen zouden hebben gehouden. De schrijver verwijt Britten en Amerikanen een ontrouw houding jegens hun Nederlandse bondgenoot en staft dit met een aantal harde feiten. Het is daarom jammer, dat er tot dusverre geen werkelijke reacties op dit artikel zijn verschenen, want de genoemde feiten spreken boekdelen over de mate van samenwerking in die periode tussen de onderscheidenlijke geallieerden, feiten die voor vele lezers ongetwijfeld nieuw zullen zijn. Gebaseerd als het is op een doctorale these van een medewerker van de universiteit van Queensland, Australië, dr. Jack Ford, kan het moeilijk zonder meer terzijde worden geschoven.

En dat is nu precies wat de heer Van der Kop met zijn knorrige kritiek tracht te doen. Criticus heeft volkomen gelijk waar hij bedoelt, dat Nederland te weinig uitgaaf voor de verdediging van de overzeese bezittingen. Hij had er bij kunnen zetten, dat wij ons veilig waanden achter de protectie van de grote mogendheden, ervan uitgaande dat noch Groot-Brittannië, noch de Verenigde Staten een ingrijpende wijziging in de status-quo in Zuidoost-Azië zouden tolereren. Een goedkope politiek! Maar zijn opmerking dat onze neutraliteit door de geallieerden met „begrijpelijke achterdocht werd ontvangen” wekt bevreemding. Hetzelfde Groot-Brittannië had zich kort tevoren – in de drie jaar vóór september 1939 – op beschamende wijze in krampachtige bochten moeten wringen om een militair treffen met het Duitsland van Hitler te voorkomen door plechtige beloften en internationale afspraken aan de laars te lappen (bezetting Rijnland, Oostenrijkse Anschluss, Sudeten en uiteindelijk geheel Tsjecho-Slowakije). In wezen probeerden alle landen neutraal te blijven. De slachting van de Eerste Wereldoorlog lag vers in het geheugen. België dat zich op de meest eervolle wijze geweer had in die oorlog, verbrak in het interbellum niet alleen alle eerdere militaire overeenkomsten met de vroegere bondgenoot Frankrijk, maar weigerde tot 10 mei 1940 elke stafbespreking met dat land en met Nederland uit

angst Hitler te provoceren. Kortom: onze neutraliteitspolitiek was noch uniek, noch verwerpelijk. En wat bedoelt de heer Van der Kop met „...de getoonde sympathie voor Duitsland...”? Deze opmerking moet toch vele wenkbrauwen doen rijzen! Het merkwaardige van de kritiek is, dat nergens ook maar geprobeerd wordt de feiten, genoemd door de heer Boele van Hensbroek, te weerleggen. En die feiten liegen er niet om:

- de miskenning van de positie van de Nederlandse bevelhebbers bij het opzetten van het ABDA-commando,
- het negeren van de ervaring en plaatselijke kennis van de Nederlanders door Britse en Amerikaanse bevelhebbers,
- het rampzalige besluit van generaal Brereton, USAF (toen nog USAAF), om de MLD uit handen van de KM te nemen,
- de verkeerde inzet van Nederlandse onderzeeboten en vliegtuigen,
- het vijf dagen te laat inlichten van vice-admiraal Helfrich door het hoofdkwartier van Wavell dat de Japanse invasievloot in aantocht was,

om er maar een paar te noemen. Criticus draait de zaak zelfs om door te schrijven: „Natuurlijk faalden toen ook de geallieerden,” Neen, zelfs zonder dit uitstekend artikel weet iedereen, dat wij pas faalden in de Javazee en op Java nadat de geallieerden verslagen waren op de Filipijnen, in Malakka en Singapore. De auteur van het artikel heeft met zijn naschrift op duidelijke en waardige wijze gereageerd op het onsamenhangende en op sommige punten pueriel te noemen betoog van de criticus. Pueriel? Ja: „De Japanse schepen werden topzwaar genoemd en zouden gemakkelijk kapseizen.” Men zou bijna de indruk krijgen dat die schepen dit dan ook herhaaldelijk deden en dat vice-admiraal Helfrich c.s. daar ook van was overtuigd. En: „Japanse vliegtuigen waren scheel...” Dit was een bekend vooroorlogs kousenbreiers onderwerp. Maar om het verantwoordelijk civiel en militair gezag hiervan te betichten? Ik vermoed dat de heer Boele van Hensbroek met zijn vraag in de laatste zin van zijn naschrift de spijker op de kop slaat.

J.R. Roele

Naschrift van de auteur

Ik wil ktz b.d. J.R. Roele van harte bedanken voor zijn positieve reactie op mijn artikel over „De strijd in Nederlands-Indië”. Ik hoop dat daardoor wordt bereikt dat ons jongere geslacht zich gaat interesseren voor en zich bewust wordt van de

ware gang van zaken in 1941/42. Ik hoop dat men het grotere beeld gaat zien, zonder vast te lopen op kleinere details, zoals de individuele krijgsverrichtingen. De slag in de Javazee, hoe interessant zij ook mag zijn, was slechts het culminatiepunt van een aanreiking van fouten en incompetente beslissingen van buitenlandse bevelhebbers. In vele opzichten waren wij en zijn wij nog steeds „de kurkezak” als het over de strijd in Nederlands-Indië en de Pacific gaat.

P.R. Boele van Hensbroek

Dupliek n.a.v. reactie ktz b.d.

J.R. Roele op mijn kritiek op artikel „De Strijd in Nederlands-Indië 1941-1942” van P.R. Boele van Hensbroek

- Dat Nederland in haar neutraliteit zich achter de grote mogendheden verschoot is een bekend gegeven, ook getoond in Indië en eerder in de meidagen 1940 toen het onmogelijke onder meer van het Verenigd Koninkrijk werd verwacht. Dat wij „met begrijpelijke achterdocht in het Verenigd Koninkrijk werden ontvangen” kan onmogelijk bevreemding wekken. Onze povere krijgsmacht had vóór de oorlog likkebaardend naar de opbouw van de Duitse Wehrmacht gekeken. Er was veel sympathie voor Duitsland, getuige de toeloop naar de NSB, getuige het eerste jaar van de bezetting. Gevolg was dat een ieder uit Nederland in eerste instantie naar een kamp in het Verenigd Koninkrijk moest om gescreend te worden. Het teruggaan naar Nederland van (ex-)premier De Geer heeft ook geen goed gedaan, terwijl onze bazen ons in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten liever niet „Dutch” wilden laten noemen.
- Uniek was onze neutraliteitspolitiek, omdat wij ons afzijdig wilden tonen, maar daarin toch de hulp van de grote mogendheden was inbegrepen. Voorbereiding daartoe werd uit vrees niet geëntameerd. Aldus hadden wij een minieme krijgsmacht, waarover nog werd gedebatteerd of die Indië moest „bewaken” of moest „verdedigen”. Met veel te geringe middelen werd het onmogelijke gevraagd toen het op „verdedigen” aankwam tegen een geheel onderschatte vijand.
- Natuurlijk werd in deze context de positie van de Nederlandse bevelhebbers miskend, want als men zich afzijdig houdt en dan te zwaar leunt op anderen, wordt dat gezien als dat je niet op eigen benen kunt staan, hoe een grote mond je daarna ook opzet. **Zo eenvoudig is dat!** Het (veel) negeren van de kennis van onze bevelhebbers moet daarmee te maken hebben gehad. Als er dan nog in de geleerden van de geallieerde bevel-

hebbers onzekere personen zitten, houden die juist daarom het been stijf (ladm Hart USN).

- Met een krachtiger houding van zowel onze politici in Londen en die van de top in Indië had zeker meer kunnen worden bereikt, ook voor wat betreft de inzet van onderzeeboten en de MLD. Juist omdat we zo op onze grote broers leunden, hebben we als geste van goede wil vliegtuigen naar Maleisië gestuurd en schepen ter beschikking gesteld.
- Het laat inlichten betreffende de aantocht van de Japanners, komt door een slechte organisatie, waaraan ook wij hebben meegewerkt met staf- en liaisonofficieren, die zich echter al vroeg klaarmaakten om weg te komen.
- Dat wij pas faalden in de Javazee is onjuist. Wij faalden al vóór de oorlog met een gebroken-gewerenpolitiek en met een krijgsmacht die althans in Indië onderling kibbelde, met een KNIL dat na jaren orde en rust handhaven, ineens verdedigend moest optreden. Dan was er onze ondermaats marine, die het trauma van de munitie op Hr.Ms. Zeven Provinciën amper te boven was en die de geest van Tromp en De Ruyter wilde doen herleven. Toen de geallieerden faalden, faalden wij ook, want ook onze strijdkrachten waren erbij betrokken.
- Mijn opmerkingen over de Japanse schepen en vliegtuigen worden „pueriel” genoemd (in gewoon ABN „kinderachtig”). Ook de Britten en de Amerikanen dachten er zo over, en wij bleven niet achter. Onze voorlichters heb ik er toen zelf over gehoord en waren, evenals hun bazen te overtuigd van „’t Sal waerachtig wel gaen”. Tromp deed die uitspraak uit hoop, in Indië was het een uiting van (blinde), valse hoop, of wanhoop. Met de film van die titel en diverse berichten zijn wij in Indië eigenlijk bedot.

Dan valt het misschien te begrijpen, dat het schuld elders zoeken door Boele van Hensbroek en nu ook door Roele niet past! We mogen ons echter wel op de borst kloppen voor onze mannen (uitzonderingen daargelaten), die met het handjevol geheel ontoereikend materieel in alles wat hun werd opgedragen, toen hebben getoond een subliem voorbeeld te zijn in hun doorzettingsvermogen en trouw. Natuurlijk had een aantal zaken beter kunnen worden aangepakt, maar dat is idealistisch terugblikken zonder de sfeer van die tijd te verdisconteren. Kern van het drama in Indië is dat de politiek jarenlang heeft gefaald en dat de militaire leiders zich te lang aan een leiband hebben laten meertrekken, tot dat het te laat was en er, helaas zonder effect, werd gesparteld. **De uitslag stond al jaren tevoren vast!**

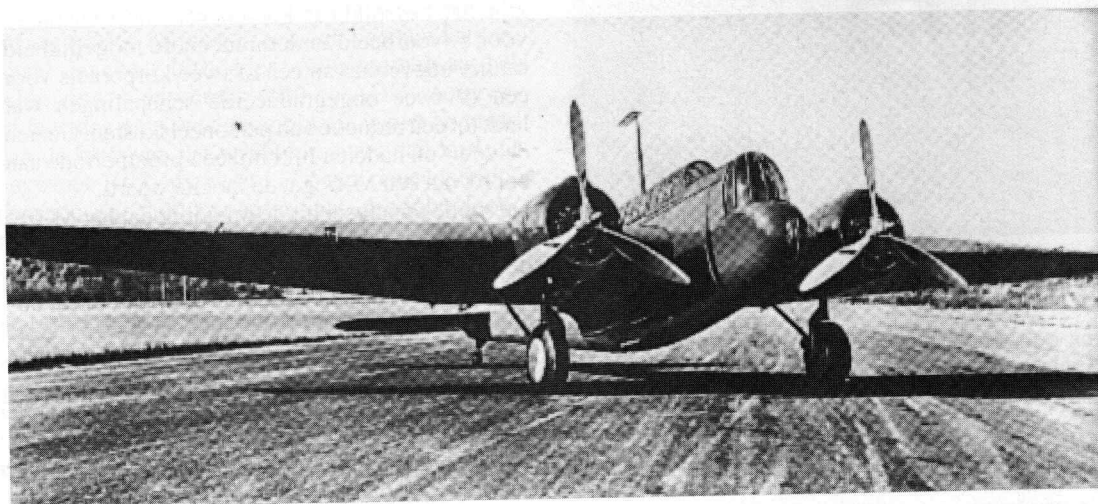
H.J.E. van der Kop

Luitenant ter zee der eerste klasse KMR b.d. P.R. Boele van Hensbroek ging in 1938 als 18-jarige naar het Koninklijk Instituut voor de Marine. In 1940 ontkwam hij aan de Duitse bezetter en voer met Hr.Ms. Sumatra naar Indië, alwaar hij zijn opleiding tot officier voltooide. In 1942 met Hr.Ms. Tromp vertrokken naar Australië, nadat Indië door de Japanners was bezet. Vandaar werd hij overgeplaatst naar Engeland. In 1945 als commandant van Hr.Ms. Schokland met het flottielje mijnenvegers naar Indië gegaan, waarna in 1947 een opleiding tot artillerie-officier volgde. In 1951 is hij met eer- vol ontslag gegaan en geëmigreerd naar Australië. In Australië heeft hij zich beziggehouden met bosbouw, landbouw en veeteelt en „merchant banking”. Heeft zich nu teruggetrokken uit zaken en interesseert zich voor geschiedenis.

P.R. BOELE VAN HENSBROEK

De strijd in Nederlands-Indië 1941-1942

“De niet zo bekende feiten”

Glen Martin-166 van de ML-KNIL.

Inleiding

De laatste tijd hebben we veel kunnen lezen over de slag in de Javazee, nu al meer dan 50 jaar geleden. Het is van belang iets meer van de achtergronden te weten, van wat er vóórafging in Nederlands-Indië dat tot deze slag heeft geleid. Niet zo lang geleden verscheen een zeer interessant artikel in de periodiek van het „Australian Institute for International Affairs”, geschreven door dr. Jack Ford van de Queensland University, met als titel: „Duping the Dutch”.¹⁾ Wat hij schrijft, werpt een schril licht op het falen van de Britse en Amerikaanse bevelhebbers, de bijna totale uitsluiting van de Nederlanders in het geallieerde opperbevel en een reeks van bedorven en en niet benutte kansen. Ford zegt, als hij over de Neder-

lands-Indische (NEI) campagne van 1941/42 schrijft, dat zekere mythen zijn ontstaan in Australië en elders, welke steeds de Nederlanders beschuldigen van het voeren van een incompetente en hopeloze verdediging van hun voormalige kolonie.

Dan gaat hij verder en zegt: „*The reality was far different to the myths. From the 8th December 1941 through to the 9th March 1942, the Dutch armed forces fought a constant series of confused actions against the advancing Japanese. The Dutch defence of their colony lasted longer than the British defence of Malaya and Singapore...*” en Ford vervolgt: „*The NEI-campaign is a story of misplaced Dutch faith in British and United States assurances of support. Their faith was displayed through the commitment of the best equipped Dutch forces to the inapt defence of Malaya and Singapore... Unfortunately for the Dutch their faith was never repaid in kind, with the result, that they found themselves abandoned at their darkest hour by both the British and the Americans.*”

Maar laten we aanvangen bij het begin. Toen in 1940 Nederland door de Duitsers bezet was, stond Nederlands-Indië praktisch alleen. De beschikbare strijdkrachten waren zwak en speciaal het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger en de Luchtvaartafdeling hadden een groot tekort aan moderne uitrusting. Wanhopige pogingen werden gedaan om wapens te verkrijgen, voornamelijk van de Verenigde Staten (VS), in het bijzonder vliegtuigen, tanks en geschut. Omdat Engeland onder grote druk stond van de Duitsers kregen zij voorrang, met als gevolg dat de Nederlanders een lage-

Curtiss Hawk 75A-7 van de ML-KNIL.

re prioriteit kregen en wat zij ontvingen was niet van een zeer hoge kwaliteit. De Nederlands-Indische luchtmacht omvatten ongeveer 95 moderne(?) (1934) Glen Martin-139/166 bommenwerpers en zo'n 50 nogal verouderde jachtvliegtuigen. Gedurende 1941 werd een aantal Brewster B-339D (F2A) Buffalo jachtvliegtuigen verkregen, die vooral als duikbommenwerpers werden ingezet. Daar het van groot belang was voor de geallieerden om Japan uit de oorlog te houden, moest men zeer voorzichtig zijn dat land niet op een of andere manier voor het hoofd te stoten of een excuus te bieden, delen van Indië te bezetten. Het gevolg was, dat stafbesprekingen tussen de Nederlanders, Britten, Australiërs en Amerikanen zeer moeizaam van de grond kwamen, waarbij moet worden opgemerkt, dat de Australiërs meer bereidwilligheid toonden om samen te werken en wapens te leveren dan de andere geallieerden. Uiteindelijk waren de Britten bereid een verenigd front te vormen in het geval van een Japanse aanval, **op voorwaarde** echter, dat de Nederlanders hun verdedigingsplannen zouden aanpassen aan de Britse strategie, welke was gebaseerd op het bestaan van de „onneembare” vesting Singapore.

Ford zegt hierover in zijn artikel: „*By agreeing to the British demands, the Dutch made the first mistake, that would ultimately lead to the loss of NEI...*”

Veel keus hadden de Nederlanders overigens ook niet. In de praktijk kwam deze overeenkomst erop neer, dat de Nederlanders zich praktisch onder buitenlands commando plaatsten en dat hun operatiebevelhebber, de Gouverneur-Generaal, geen directe zeggenschap meer had over de inzet van de Nederlandse strijdkrachten.

De Koninklijke marine in Nederlands-Indië

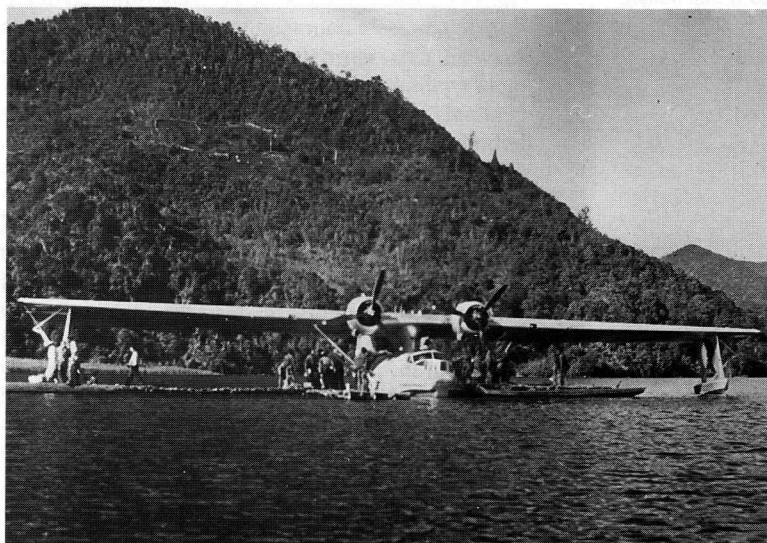
Ford weidt uit over de kwaliteit van de Nederlandse vloot, die in het algemeen zeer hoog was. De nieuwe schepen waren uitgerust met het toen meest moderne lichte anti-luchtdoelgeschut, de „tweeling” 40 mm Bofors-Hazemeyer. Het kon per loop 120 granaten per minuut afvuren. De specialiteit was echter, dat de opstelling met gyroscopen gestabiliseerd en gecompenseerd was, zodat de lopen op het doel gericht bleven indien het

schip van koers veranderde of door de zeegang slingerde of stampde. De Britten en later ook de Amerikanen kopieerden dit wapen praktisch tot de laatste bout en moer. Het gevolg was, dat vanaf 1942 duikbom- en torpedoaanvallen op geallieerde schepen bepaald gevaarlijk werden voor de vijandelijke vliegtuigen en minder riskant voor de verdedigers aan boord.^{2a)}

Op het gebied van onderzeebootoorlogvoering waren de Nederlanders zeer vooruitstrevend. Zij hadden de snuiver uitgevonden, die het mogelijk maakte, dat de onderzeeboten met hoge snelheid onder water op hun diesels konden varen. De modernste onderzeeboten waren met deze vinding uitgerust.^{2b)}

Tevens had de Koninklijke marine een nieuwe tactiek ontwikkeld waarbij een of meerdere onderzeeboten samenwerkten met verkenningsvliegtuigen. Omdat de Koninklijke marine geen kapitale

Brewster B-339 (F2A) Buffalo.

Consolidated PB5 Catalina van de Marine-luchtvaartdienst.

schepen had, kon zij alleen sterke vijandelijke marine-eenheden en konvooien aanvallen middels gecoördineerde onderzeebootacties. Hiertoe werden groepen van twee onderzeeboten en divisies van vier tot zes boten gevormd, die samen opereerden als een eenheid. Het plan was, deze groepen te laten postvatten op de verwachte aanvalswegen van de vijand, zo noordelijk mogelijk in de Zuidchinese Zee, terwijl marinevliegboten (Catalina's en Dorniers) de vijand zouden verkennen en de onderzeeboten naar hun prooi zouden leiden. Voor dat doel waren geheime bases aangelegd verspreid over de archipel voorzien van benzine, voedsel en andere voorraden, zodat de vliegboten voor langere tijd effectief konden ingezet. Het idee om twee of meer onderzeeboten tegelijkertijd te doen opereren, was om de vijand in verwarring te brengen en zo mogelijk te overweldigen door voortgezette aanvallen vanuit verschillende richtingen.³⁾

Toen echter de moderne Nederlandse onderzeeboten in 1940 in Engeland aankwamen, zag de Britse marine niet veel nut in de snuiver en werden ze van

Kapitein ter zee, later
commandeur titulair
C.J.W. van Waning.
Foto: AMH.

de boten verwijderd. Ook de overduidelijke tactische onderbouwing werd niet geaccepteerd door de Britten en Amerikanen. Zij lieten hun onderzeeboten op individuele basis opereren, praktisch blind, en derhalve op een niet veel andere wijze dan de methoden toegepast tijdens de Eerste Wereldoorlog. De Duitsers daarentegen, nadat ze enige Nederlandse boten, die in 1940 nog in aanbouw waren, in handen hadden gekregen en bovendien kennis hadden genomen van de Nederlandse onderzeeboottactiek, namen zowel de snuiver als de tactiek („Wolvespack”) over in hun strijd tegen de geallieerde scheepvaart, met name in de Atlantische Oceaan.

De strijd in Zuidoost-Azië

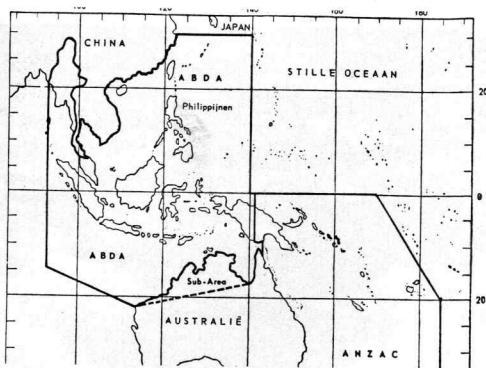
De afspraak met Groot-Brittannië was, dat in geval van oorlog de Nederlands-Indische luchtmacht enige moderne jachtvliegtuigen en bommenwerpers in Malakka zouden stationeren onder Brits bevel. De reden hiervan was dat de Britse luchtmacht een tekort had aan vliegtuigen. Op zijn beurt beloofde Groot-Brittannië deze vliegtuigen te zullen vervangen, terwijl de Verenigde Staten op zich namen de Nederlanders van nieuw en modern materieel te voorzien. Bovendien zou de Koninklijke marine enige groepen onderzeeboten onder Brits bevel plaatsen. Toen uiteindelijk op 8 december 1941 de oorlog met Japan uitbrak, bleken de bovengenoemde afspraken wat Nederlands-Indië betreft noodlottige gevolgen te hebben. De Glen Martin bommenwerpers werden nauwelijks gebruikt op Malakka, omdat de bemanningen geoefend waren in bombarderen bij daglicht en aangezien de Britten geen jachtvliegtuigen beschikbaar hadden voor bescherming gaven zij de voorkeur aan nachtbombardementen. Waarom de Nederlandse bommenwerpers niet gebruikt werden voor aanvallen op de Japanse

scheepvaart is niet bekend. Later bleken zij in dit opzicht redelijk succesvol, ook zonder bescherming van jachtvliegtuigen. De Brewster Buffalo's bleven echter en deden uitstekend werk, hoewel hun verliezen zeer hoog waren. Hoezeer zij gewaardeerd werden door hun Australische collega's mag blijken uit het volgende verhaal: „In 1942 diende ik als jeugdig officier aan boord van Hr.Ms. Tromp, toen dit schip naar Australië werd gestuurd voor reparaties na de slag bij Bali. In Sydney leerde ik de familie Playfair kennen, die mij vele malen gastvrij in hun huis ontving. Zelf hadden zij een zoon van mijn leeftijd die krijgsgevangen was geraakt in Malakka. Tijdens een 'welcome home'-diner in de Leonora Country Club hield de secretaris, wing commander J. Broadbent, RAAF, die recentelijk was teruggekeerd uit Malakka een toespraak. Tijdens deze toespraak wees hij op twee vlaggen, die hij aan de wand in de eetzaal had opgehangen en zei: 'You will notice, ladies and gentlemen, that I hung two flags on the wall, the Australian and the Dutch flag. The latter in honour of the valiant Dutch airmen, who were about the only ones I saw actively fighting against the Japanese'.”

De Nederlandse onderzeeboten verging het niet veel beter. Zoals reeds is opgemerkt, hadden de Britten onze tactische ideeën verworpen en zodoende moesten de boten individueel opereren in de buurt van Malakka, veelal in ondiep water ongeschikt voor onderzeebootacties. Commandeur C.J.W. van Waning zegt in zijn memoires, dat zij gebruikt werden als „verplaatsbare mijnenvelden”. Aan deze boten werd niet de gelegenheid geboden om echt effectief op te treden. *) Desalniettemin waren de behaalde resultaten bevredigend ondanks het feit dat de verliezen veel te hoog waren, omdat het ondiepe water het ontsnappen aan tegenaanvallen van de vijand vaak onmogelijk maakte. Het was puur geluk, dat één van de boten, de K XIV kon samenwerken met een Nederlands verkenningsvliegtuig. De vliegboot had een Japans konvooi verkend en ontmoette bij toeval de K XIV, die zij in overeenstemming met de hun bekende tactiek naar het vijandelijke konvooi leidde. Vier Japanse schepen werden tot zinken gebracht, hetgeen een aanwijzing mag zijn van wat bereikt had kunnen worden indien de Nederlanders hun boten niet onder Brits bevel hadden gesteld.

Het ABDA-commando

In januari 1942 besloten de Verenigde Staten en Groot-Brittannië (praktisch zonder dat Nederland erbij betrokken was) om een geallieerd commando op te zetten, ABDA genaamd (American, British, Dutch and Australian). De Filipijnen waren toen al bijna verloren, Malakka was al grotendeels veroverd en Singapore was bijna gevallen. Het overgrote deel van de resterende geallieerde strijdkrachten was Nederlands en bijna al het gebied van Nederlands-Indië was nog vrij. Desondanks werd de Britse generaal Sir A.P. Wavell als opperbevelhebber met als plaatsvervanger de Amerikaanse luitenant-generaal G.H. Brett aangesteld, kwamen de geallieerde vloten onder bevel van lui-

Het ABDA-bevelsgebied

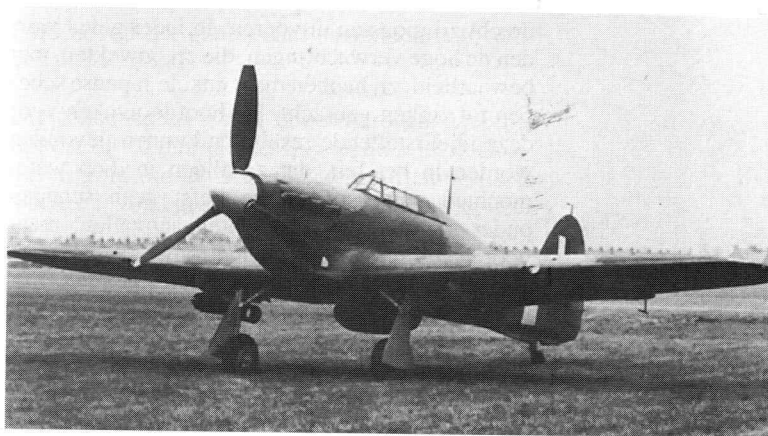
Het ABDA-bevelsgebied.

tenant-admiraal Th.C. Hart (USN) en alle betrokken luchtmachten onder bevel van generaal-majoor L.H. Brereton (USAF). De Nederlanders werden afgescheept met een betrekkelijk onbelangrijk en passief commando, dat van commandant van de troepen op Java in de persoon van generaal-majoor H. ter Poorten. Vice-admiraal C.E.L. Helfrich, de commandant zeemacht Nederlands-Indië was niet eens opgenomen in de commandostruc-tuur.

Ford zegt hierover: „*The local knowledge of the Dutch was largely ignored by the British and American commanders.*”

Werkelijk rampzalige beslissingen werden genomen door generaal Brereton. Hij nam de Marine-luchtvaartdienst uit handen van de marine en bracht deze onder zijn „overall aircommand” in Bandoeng. Het resultaat was, dat de marine haar „ogen” verloor en geen directe zeggenschap meer had over hoe en waar haar Dorniers en Catalina vliegboten zouden worden gebruikt. Er was nauwelijks enige samenwerking tussen de luchtmacht onder commando van Brereton en het marinecom-mando onder admiraal Hart en ten slotte onder Helfrich. In de herinnering speelt, hoe een voorge-nomen aanval door de Straat van Makassar opgege-ven moest worden omdat de Japanse bommen-werpers zonder enige tegenstand van jachtvlieg-tuigen, de vloot bombardeerden en de USS Mar-blehead en USS Houston flink beschadigden. Ge-durende een andere mislukte marine-actie rond Banka op 15 februari 1942, die tot doel had de in-vasievloot voor Palembang op te ruimen, tastte de geallieerde vloot volkomen in het duister omtrent de positie van de Japanse tegenstander door ge-brek aan nauwkeurige en recente verkenning-sberichten. Bovendien werden de schepen zonder enige luchtbescherming bijna constant door Ja-panese bommenwerpers bestookt. De verwachte jachtvliegtuigen van de Britse luchtmacht ver-schenen niet, hoewel volgens vice air marshal Sir Paul Maltby, commandant van de Britse lucht-macht in Indië, de 22 Hawker Hurricanes in Pa-lembang de vorige dag de Japanse jachtvliegtui-gen hadden verdreven. Zoals gezegd: „All enemy fighter opposition ceased.”^{5a)}

Uit het boek van T. Kelly, „Hurricane over the

Hawker Hurricane Mk. 2B.

Jungle” blijkt dat de commandant van het Britse squadron jachtvliegtuigen in Palembang, squadronleader Armstrong niet eens wist, dat het eska-der in de buurt was.^{6a)} Op zichzelf is dit een eigen-aardige opmerking, wanneer men weet, dat op die-zelfde morgen van de 15e februari een Hawker Hurricane op lage hoogte over het eskader vloog, naar men aanneemt op een verkenning-vlucht.^{6b)} Admiraal Hart gebruikte de verschillende schepen op een min of meer individuele basis, en zette hen verspreid in voor allerlei soorten opdrachten (b.v. konvooieren enz.), en liet ze zeer zelden als een task force opereren. Eigenlijk pas nadat admiraal Helfrich het commando over de vloot had overge-nomen, geschiedde het dat de „combined striking force” onder schout-bij-nacht Doorman een een-heid ging vormen, maar helaas was het toen al te laat. De Amerikanen hadden een twaalfstal onder-zeeboten in het gebied van Nederlands-Indië. Ad-miraal Helfrich heeft nimmer geweten, welke op-

Schout-bij-nacht K.W.F.M. Doorman. Foto: AMH.

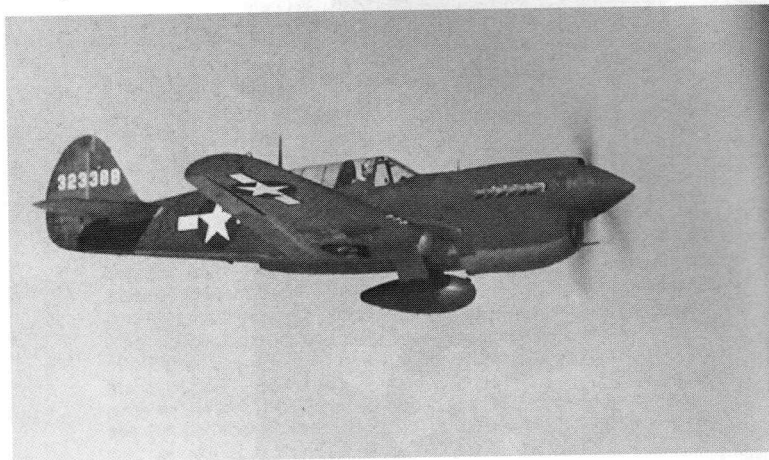
Dornier Do 24K vliegboot van de Marineluchtvaartdienst beschoten door Japanse drijvervliegtuigen. Tekening: Joes Wanders.

dracht zij moesten uitvoeren. In ieder geval werden de hoge verwachtingen, die zij opwekten, niet bewaarheid; zij hebben maar enkele Japanse schepen tot zinken gebracht. De hoofdoorzaken voor deze teleurstellende resultaten kunnen gevonden worden in het feit, dat ze alleen in diep water mochten opereren, dat ze liefst geen schepen onder marine-escorte mochten aanvallen, maar vooral dat hun torpedo's onbetrouwbaar bleken te zijn en vele technische defecten vertoonden. Admiraal Helfrich klaagde dat admiraal Hart niet offensief genoeg ingesteld was. De eigen verliezen stegen langzamerhand zonder dat daar veel tegenover stond. Praktisch alle acties in en rond de Javazee waren defensief. Ten noorden van Celebes en Borneo hadden geen tegenaanvallen plaats gevonden voordat de Japanners daar vaste voet aan de wal kregen. Geen acties vonden plaats waarbij luchtbombardementen gecombineerd werden met gecoördineerde onderzeebootaanvallen, gevolgd door oppervlakte-acties van de vloot; bekende tactieken ontworpen en reeds jaren in de praktijk beoefend door de Koninklijke marine.³⁾

De luchtoorlog

Ook tijdens de luchtoorlog gebeurden er vreemde dingen. Admiraal Helfrich zegt in zijn memoires, dat generaal Wavell hem op 26 januari 1942 meedeelde, dat 320 jachtvliegtuigen onderweg waren naar Indië.^{5b)} Blijkbaar waren zij aangekomen met het zogenaamde „Brisbane Convoy” en werden zij geassembleerd in Brisbane en Townsville om via Darwin, Timor en Bali overgevlogen te worden naar Indië. Later in januari hoorde Helfrich, dat niet minder dan 80 jachtvliegtuigen van het type Curtiss P-40D Warhawk door de combined chiefs of staff te Washington aan de Australiërs waren gegeven. Hij maakte een speciale notitie hiervan in zijn memoires, dat deze handelwijze tegen de geest van de ABDA-overeenkomst inging. Van de overige toegezegde 240 jachtvliegtuigen arriveerde er maar een zeer schamel aantal in Indië, de rest ging „verloren” door ongelukken tijdens de vlucht van en over Australië. Van dit handjevol dat uiteindelijk aankwam, deden de door Amerikaanse vliegers gevlogen Curtiss P-40's uitstekend werk.

Curtiss P-40 Warhawk met hulp tank.

Helfrich vermeldt hoe de Japanse bombardementen op Soerabaja minder effectief werden. Helaas, blijvend succes bleef uit omdat de tijdens de strijd opgelopen verliezen niet werden aangevuld. Helfrich schrijft hoe goed men deze jachtvliegtuigen had kunnen gebruiken, op en rond Java, als ze allemaal waren overgekomen. Intussen gebruikte het luchtcommando van generaal Brereton vliegtuigen voor doeleinden waarvoor ze niet geschikt waren. Zo werden bijvoorbeeld vier langzame marinevliegboten gebruikt voor luchtbescherming van Sepandjang. Zoals te verwachten was, werden ze allemaal neergeschoten.^{5c)}

Helfrich zegt daar het volgende over: „Ik kan dat geen luchtbescherming noemen. Wel onoordeelkundige opoffering van voor verkenningsoperaties onmisbare vliegtuigen.”

Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL)

De toestand van het KNIL was niet goed. Vóór 1940 was het voornamelijk een politieleger van ongeveer 30.000 man, waarvan het merendeel gerekruteerd werd uit de inheemse bevolking. Zoals al eerder werd gememoreerd, werden serieuze pogingen gedaan om nieuwe moderne uitrusting te verkrijgen, zoals b.v. tanks en artillerie. Tegen het einde van 1941 bestond het leger, inclusief hulpkorpsen, uit ongeveer 122.000 man. Het was echter nog steeds niet goed uitgerust en enkele uitzonderingen daargelaten, niet goed geoefend. Een andere verzwarende omstandigheid was dat het leger versplinterd was over de vele eilanden, alwaar de belangrijke strategische posten in de buitengewesten met een minimum aantal troepen moesten worden verdedigd. De hoofdmacht van het KNIL was echter geconcentreerd op Java, bestaande uit twee zwakke divisies en enkele onafhankelijke hulp-eenheden. Toch kan men zeggen dat de KNIL-troepen vooral in Borneo en Sumatra goed hebben gevochten en de strijd nog hebben voortgezet, nadat de hoofdmacht van het KNIL op Java zich had overgegeven. Het was in Noordwest-Sumatra dat de Britten op 1 maart 1942 hun eigen troepen evacueerden uit Padang, daarmede hun Nederlandse bondgenoten in de steek latend. Ford zegt hierover in zijn artikel: „Neither the British in Ceylon nor the Americans nor the Austro-

lians in Darwin had the interest or the will to try to evacuate any Dutch troops still in the field."

In feite klaagde de commandant van het KNIL op Sumatra erover, dat de Britse troepen met hun konvooien de wegen naar Padang blokkeerden en daardoor de strijd tegen de Japanners belemmerden.

De val van Singapore en haar gevolgen

Maar laten we teruggaan naar de val van Singapore op 15 februari 1942. Na het verlies van deze vesting bleven er drie strategisch belangrijke posities over. Ten eerste Palembang en de omliggende vliegvelden van waaruit het luchtruim boven West-Java kon worden beheerst. Ten tweede Timor en Bali, die gebruikt werden om vliegtuigen vanuit Australië over te vliegen. Ten slotte het eiland Java. Enige KNIL- en Britse troepen werden gestationeerd in Palembang, tezamen met een squadron Hawker Hurricane vliegtuigen van de Britse luchtmacht. Nogal begrijpelijk was het moreel van de Britten aangetast door de val van Malakka en Singapore. Bovendien maakte de taalbarrière de communicatie met het KNIL-er niet gemakkelijker op. Vóór 10 februari 1942 waren tevens enige Britse eenheden, inclusief een afdeling lichte tanks en een anti-luchtdoelbatterij geland in Oosthaven, Zuidoost-Sumatra. Tussen 10 en 12 februari arriveerde een brigade goed geoefende en in de strijd in het Midden-Oosten geharde en ervaren Australische troepen, de zgn. „Blackforce” en werd ontscheept in Oosthaven. Het lag in de bedoeling, dat zij het Nederlands-Britse garnizoen in Palembang zou gaan versterken. Aangezien Palembang ongeveer 420 km verwijderd was van Oosthaven en er zowel een spoorverbinding als een weg was, hadden deze troepen gemakkelijk in positie of op weg kunnen zijn, toen de Japanse aanval op de 14e februari begon. De eerste Japanse aanvalsgolf met parachutisten werd, met meer dan 50% aan doden, praktisch geheel vernietigd, waarbij het KNIL uitmuntte in het achtervolgen van de vijand in de jungle. De tweede aanvalsgolf kwam met gemotoriseerde prauwen de Moesi-rivier op. Ofschoon de Japanners grote verliezen leden, voornamelijk door luchtaanvallen, bezetten zij Palembang op de 17e februari. Intussen had generaal Wavell geen actie ondernomen om de Australische brigade naar Palembang te sturen. Daarentegen gaf hij op 18 februari aan de brigade hals-overkop opdracht om opnieuw in te schepen en naar Java te gaan en dat gebeurde met zo'n haast dat waardevolle uitrusting moest worden achtergelaten.

Ford zegt het volgende over deze periode: „Wavell didn't make any attempt to use these forces to reinforce the Palembang defenders...”

Later zegt hij: „Had these forces been thrown into the battle of Southern Sumatra, then the Japanese would have been delayed in their attack timetable. It may even have been possible that the Japanese would have been driven out of Sumatra completely.”

Ford noemt het gebrek aan daadkracht van Wavell: „A disgrace.”

Dit gezichtspunt wordt onderschreven door het feit dat op 20 februari HMAS Ballarat naar Oosthaven ging om de achtergelaten uitrusting op te halen. Zij vond geen spoor van de Japanners, wier verliezen rond Palembang blijkbaar zo groot waren geweest, dat ze een tekort aan troepen hadden om Oosthaven te bezetten. Het resultaat van al deze mislukte ABDA-operaties was dat de Japanse invasietroepen op West-Java luchtsteun zouden hebben en boven heel Java het luchtruim zouden beheersen.

Verdere dwalingen van Wavell

Inmiddels had Wavell ook een konvooi, dat Australische troepen en Amerikaanse artillerie naar Timor zou brengen om dat eiland te verdedigen, teruggestuurd naar Australië. Dat konvooi werd geëscorteerd door onder andere USS Houston. Het werd vanuit de lucht aangevallen, doch leed nauwelijks schade van betekenis vanwege enige „near misses”. Door deze beslissing van Wavell leek het lot van Java praktisch bezegeld. Hoogst belangrijke inlichtingen werden door het ABDA-commando niet op tijd doorgegeven aan de vloot. Op 20 februari ontving het hoofdkwartier van Wavell een telegram van generaal D. MacArthur, dat een grote Japanse transportvloot onderweg was, de invasievloot voor Oost-Java. Pas op 25 februari werd Helfrich op de hoogte gebracht.^{5d)}

Men kan zich de ergernis en frustratie van Helfrich voorstellen, als hij zegt: „Hoeveel onderzeeboten had ik niet in die vijf dagen in de Straat van Makassar kunnen opschuiven?”

In feite was hier een kans geweest om eindelijk onze onderzeeboottactiek toe te kunnen passen in

Vice-admiraal, later luitenant-admiraal C.E.L. Helfrich. Foto: AMH.

Douglas A-24 Dauntless.

een nauwe straat, min of meer op onze voorwaarden. Is het te veel gezegd, dat als Wavell en Brereton toen voldoende verkenningsvliegtuigen en bommenwerpers ter beschikking hadden gesteld, die er toen nog waren, en ook jachtvliegtuigen voor de bescherming van de oppervlakteschepen, de slag in de Javazee niet plaats zou hebben gevonden, of althans onder geheel andere omstandigheden? Niet te vergeten de kans dat de landing op Oost-Java zou zijn voorkomen! Men kan nu zeggen, dat het bovenstaande slechts een hypothese is. Toch wordt gesteld, dat voor een juiste historische waardering van het débâcle in Nederlands-Indië en alle gemiste kansen, een vaststelling van de verantwoordelijkheid daarvoor op zijn plaats is, en dan blijkt dat *de Nederlandse bevelhebbers er nauwelijks bij waren betrokken.*

Ford schrijft over deze periode en speciaal over wat er gebeurde op 25 februari nadat een Nederlandse Catalina de vijand had verkend. In deze laatste fase van de strijd was Helfrich namelijk alsnog van plan een gecombineerde aanval te ondernemen met vliegtuigen, onderzeeboten en oppervlakteschepen. „*This plan fell apart almost immediately because the USAAF Boeing Flying Fortress were being used to evacuate the American administrative personnel to Australia.*”

En toen op het moment dat de Japanners gereedstonden om Java binnen te vallen, trad Wavell op 25 februari 1942 af als opperbevelhebber van ABDA en vertrok naar Brits-Indië. Hij werd weliswaar gevolgd door de andere geallieerde bevelhebbers Brett en Brereton. Eindelijk kregen de Nederlanders het commando over ABDA en waren zij weer „baas in eigen huis”, maar wat resteerde was de rotzooi achtergelaten door Wavell cum suis. Een gedecimeerde, gedesorganiseerde luchtmacht, een vloot die onder enorme personele en materiële spanningen stond, Britse en Australi-

sche troepen wier moreel geschokt was en het KNIL, dat zich begrijpelijkerwijs afvroeg wat het nut was om verder te vechten nadat de grote mogendheden Groot-Brittannië en Amerika totaal waren verslagen op Malakka en de Filipijnen. Toch leek nog niet alles verloren. Schepen met Amerikaanse vliegtuigen naderden Java, Amerikaanse troepen zouden onderweg zijn. Het was een ongelooflijk belangrijke zaak hoe lange tijd de Japanse landing op Java zou kunnen worden tegengehouden. Het resultaat was dat de slag in de Javazee op 26 februari 1942 plaatsvond *zonder* enige luchtsteun van bommenwerpers omdat de Amerikanen evacuatie van hun administratief personeel blijkbaar belangrijker vonden dan steun aan de geallieerde vloot en het voorkomen van de landing op Java. Maar de klap op de vuurpijl moest nog komen. Hoewel het geallieerde luchtcommando het verzoek van Doorman en Helfrich voor luchtbescherming geweigerd had, verschenen plotseling zonder enig overleg met het marinecommando, drie Amerikaanse duikbommenwerpers en tien jachtvliegtuigen boven de geallieerde vloot. Zij hadden de opdracht gekregen een vermoedelijk Japans vliegkampschip en de invasievloot aan te vallen. De resultaten waren minimaal, terwijl zij bovendien hadden verzuimd de drie Japanse „spotter”-vliegtuigen, die elke beweging van de combined striking force doorgaven aan de Japanse bevelhebber, neer te schieten. Het was door deze „spotters”, dat het Doorman onmogelijk werd gemaakt bij de transportvloot te komen.

David Thomas schrijft in zijn boek „The Battle of the Java Sea”): „It was at this time that American aircraft appeared on the scene – three Douglas A-24 Dauntless dive bombers escorted by ten Curtiss P-40D Warhawks. Their mission was to attack the Japanese transports which Takagi was shielding from Doorman and in search of them the squadron came upon the naval battle in progress below and watched, fascinated. They counted twelve enemy warships and farther north another six cruisers, and even farther north was the great invasion convoy itself. The squadron leader, unable to see a carrier, the only ship which would have tempted him as an alternative target instead of the convoy, headed off north to the invasion transports. Although three ships were claimed as sunk *not one*, in fact, was severely damaged, let alone sunk. Meanwhile, left alone, unmolested by ten American fighters, flew three Japanese float planes spotting for the Japanese cruisers. Had the US fighters taken time off to dispose of these spotting aircraft they could well have influenced the course of the Battle of the Java Sea. *But neither these aircraft nor any others were assigned to Doorman despite his and Helfrich's pleas for air protection.*” Weer moeten wij ons afvragen wat er zou zijn gebeurd, indien deze Amerikaanse vliegers het initiatief en de werkelijke toewijding zouden hebben gehad om hun geallieerde strijdmakkers daadwerkelijk bij te staan door de „spotters” neer te schieten, hetgeen toch voor een ieder duidelijk doel moet zijn geweest. Na de slag volgde de onwilligheid van de Britse en in mindere mate de Amerikaanse marine om de strijd voort te zetten.

Ford zegt het volgende over: „*After the Battle of the Java Sea. Helfrich tried to use his surviving warships to organise another strike at the Western Invasion Force. His plan was thwarted by rear-admiral W.A. Glassford (USN) and rear-admiral A.F.E. Palliser (RN), who wanted to save as many ships as possible... After a bitter argument with his two allied naval commanders Helfrich lamented that: 'I lent to the British, when Malaya was threatened all of my fighting fleet..., all of it was placed at their disposal'.*”

Ford verwijst ook naar het boek „*The Royal Australian Navy 1939–1942*” door G. Hermon Gill⁸⁾ en zegt: „*Finally Helfrich, in a show of contempt for the British, used his power as commander of the ABDA-fleet, to order all British and American warships out of the Indies.*”

De voorgenomen vlucht leidde echter tot niets. De meeste schepen werden stuk voor stuk vernietigd door de Japanners. Wat echter niet veel bekendheid heeft gekregen, is dat USS Houston en HMAS Perth plotseling in het midden van de westelijke Japanse invasievloot terecht kwamen, die voor anker in de Bantam-baai praktisch onverdedigd was. De Japanse dekkingsvloot was niet minder dan 15 zeemijl verwijderd van deze invasievloot. Beide schepen brachten tenminste zware schade toe aan vier Japanse transportschepen of brachten deze tot zinken. Echter door hun, misschien begrijpelijke, haast om weg te komen, namen zij de gelegenheid niet te baat om een groot gedeelte van de invasievloot te vernietigen. Als dat inderdaad gebeurd zou zijn, dan was de kans zeer groot geweest dat de Japanse invasie van West-Java mislukt was. Het bovenstaande toont aan, dat Helfrichs plan, verworpen door de Britten en Amerikanen, om met een laatste gezamenlijke actie dicht onder de kust varende, de westelijke Japanse invasievloot aan te vallen mogelijk was geweest, met alle kans op succes.⁹⁾ Dit en het voorgaande maakt duidelijk waarom Britse en Amerikaanse bronnen de ontrouwe houding jegens hun Nederlandse bondgenoot en de daarbij gemiste kansen om de oorlog met name op Java althans tijdelijk in ons voordeel te keren, liever verdoezelen. Het meest verwonderlijke is echter, dat Nederlandse historici, deze en andere omissies, en het verdoezelen van de ware gang van zaken en verantwoordelijkheid, blijkbaar zonder kritiek aanvaarden.

Tot slot

Ford legt er de nadruk op dat de slag om Java langer duurde dan die om Singapore –

* niettegenstaande het feit dat het KNIL de totale nederlaag had waargenomen van de Britten en de Amerikanen,

* niettegenstaande het feit dat de opperbevelhebber Wavell de Nederlanders in de steek had gelaten,

* niettegenstaande het feit dat de slag in de Javazee was verloren, en ten slotte,

* niettegenstaande het ontbreken van voldoende

luchtsteun, werd er langer gevochten dan de veel grotere en beter uitgeruste Britse krijgsmacht had gedaan in Singapore. Dat is iets waarop de Nederlanders en hun Indonesische vrienden met recht trots kunnen zijn. Ook mag niet worden vergeten dat de verliezen die de Koninklijke marine en de luchtvaartafdeling van het KNIL toebrachten aan de Japanse scheepvaart gedurende deze drie maanden van de oorlog rond de Filippijnen, Malakka en Indië groter waren dan die werden toegebracht door de Britten en Amerikanen samen.

Ten slotte nogmaals de woorden van Ford: „*Yet, Palembang and Timor, that gave the Japanese control of the Java's skies, were not battles that the Dutch controlled. They were fought and lost by Wavell and Brereton... It was Wavell, not Ter Poorten, who decided not to commit the Blackforce troops – the Australian brigade – to the defence of Southern Sumatra.*”

En wat had de Japanse commandant van de invasietroepen, luitenant-generaal Hitoshi Imamura, erover te zeggen? „*The greatest mistake of the Dutch government concerning the defence of the East Indies seemed to be that it transferred supreme command from the Governor-General to general Wavell of Britain, who commanded only 10.000 British and Australian forces altogether. In fact general Wavell fled to India when the Japanese troops began to land in East and West Java, leaving the allied forces behind... Had the allied forces in Java been commanded by the Governor-General the Japanese army would have had to face a tougher battle.*”

Ford eindigt met: „*Yet it has been the Dutch who have always borne the blame for the unsuccessful defence of the NEI in 1941/42.*”

Inderdaad... „*Duping the Dutch*”.

Noten

- 1) This article is based on an essay by dr. J. Ford of the Queensland University, that appeared some years ago in the publication „Forum” of the Queensland Branch of the Australian Institute for International Affairs. This essay is substantially incorporated in Chapter I of the doctoral thesis of dr. Ford, „Duping the Dutch”. All footnotes and bibliography of this essay are in possession of the „Marineblad”.
- 2) „The Royal Netherlands Navy” by H.T. Lenton, MacDonald & Co. London 1968. a: page 29, b: page 71.
- 3) Lectures by rear-admiral G.W. Stöve (RNLN) for midshipmen (year 1938) at the Surabaja Naval College in 1941; also lectures by the commanding officer submarine service Surabaja 1941.
- 4) Memoires commodore C.J.W. van Waninge (RNLN).
- 5) Memoires admiral C.E.L. Helfrich (RNLN), Part I. a: page 349 etc., b: page 318, c: page 329, d: page 387, e: page 430.
- 6) a: „Hurricane over the Jungle” by T. Kelly, Robert Hale Ltd. London 1985. b: Personal observation of Lt. Th.J. Vermeer, commander turret 2 and the writer of this article, P.R. Boele van Hensbroek (RNLN), on board of HNLMS „Tromp”.
- 7) „The Battle of the Java Sea” by David Thomas, Pan Books Ltd. London 1968.
- 8) „The Royal Australian Navy 1939–1942” by G. Hermon Gill, Australian War Memorial. Canberra 1957.